

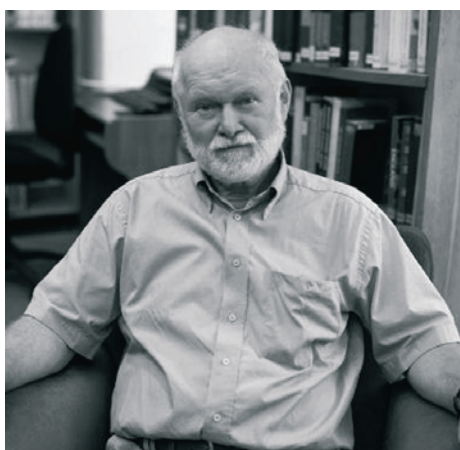
A SZELLEM ÉS A SZABADSÁG NAPVILÁGA

BESZÉLGETÉS KOVÁCS ISTVÁNNAL

Kovács István Széchenyi-díjas történész, József Attila- és Prima Primissima-díjas költő, író, műfordító, polonista, a Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozatának tagja, akivel élete meghatározó eseményeiről, világlátásáról beszélgettünk.

– *A munkáival történészként, kultúrdiplomataként, íróként, költőként a nemzeti közgondolkodást, az önmagunkról való gondolkodást, ennek a népnek a nemzettudatát akarja egészségesebb irányba fordítani? Hiszen írásai egyrészt nem ismert példákat mutatnak fel a múltból, másrészt szívet dobogtató módon kötnek a hazához.*

– Arra hamar rájöttem, hogy a saját személyiségem építését mennyire gazdagítja az, hogy szolidaritást tudok vállalni a történelemnek kiszolgáltatott emberrel. A 20. században a magyarság a legkülönfélébb történelmi helyzetekben drámai módon kiszolgáltatott, mi több, végpusztulással fenyegetett volt. Az 1920-ban bekövetkezett feldaraboltságunk, szétszóródásunk majdnem megkérdőjelezte a létünket. A lengyeleknek szoktam mondani, hogy Trianon nekünk olyan, mint Lengyelország második felosztása. Tulajdonképpen nem lenne jogunk létezni. Hogy mégis vagyunk, az annak köszönhető, hogy sikerült kultúrát teremteni és megvalósítani. Sikerült az, amit Petőfi megénekelt: a szellem napvilágát beragyogatni a kunyhókba... Klebelsbergnek a népiskolai programja, mozgalma is ezt célozta meg. Elemi iskolák és tanítói lakások ezreit építtette fel az egész országban, kiemelten a szétszórta tanyák világában, s ezzel megvetette a szellemi, kulturális

Kovács István (forrás: <https://mmakademia.hu>)

megalapozását egy olyan néprétegnek, amely addig majdhogynem el volt zárva a tanulástól. 5000 művelődési házat építve utat nyitott a felnőtt művelődésnek is. A nyugati országokban megnyitott Collegium Hungaricumok révén pedig kulturális életjelt adhattunk magunkról a nagyvilágnak, amely mit sem tudott rólunk. A tanulás, a tudás fontos összetevője a személyiség kialakításának. Azt szeretném, hogy minden magyar ember személyiséggé váljék, mert a személyiség természetes befogadója és egyben építője

a kultúrának, a nyelvnek, a történelemnek, a történelem hasznosítható tanulságainak. Erre azért van szükségünk, mert hihetetlen erő ad, drámai történelmi helyzeteken keresztül ez tud segíteni. Az arctalan tömeg különben kiszolgáltatottá és védtelenné válik. Ha a lengyel légionistákra gondolok, a szabadságharc idején a diákok azért tudtak sikereket elérni, mert helyzetfelismerésük révén nem a drillnek alávetett katonaként harcoltak, hanem a kialakult csatateri helyzetben pillanatok alatt az ellenséget meglepő megoldásokat teremtettek. Hatan-nyolcan csoportozva, villámgyorsan számos sündisznóállást kialakítva verték vissza a vértések rohamát Tarcálnál és Kápolnánál. Tehát olyan személyiségekre van szükség a magyarságnak – azt is mondhatnám az emberiségnek, ha nagy szavakat akarnék használni –, amely nincs kiszolgáltatva a politikai csapdáknak, kulturális divatoknak, mi több, televíziós szappanopera-sorozatoknak. Vannak hihetetlen művelt lengyel barátaim, akik tátott szájjal szokták nézni a hetente folytatódó történeteket... Ami számomra felfoghatatlan.

Vagyis számomra a személyiség fontos, és itt a személyiség összekapcsolódik a hittel is. Nem akarom azt mondani, hogy mindenki mélyen vallásos legyen, de igenis, azoknak az etikai, erkölcsi parancsoknak a jegyében cselekedjék és éljen akkor is, ha esetleg nem hívő, amelyeket a Bibliában valaki bölcsen leírt. Egyébként a Biblia olvasása is hozzátartozik a műveltséghez. Mondom ezt magamra célozva is, merthogy én hit és hitoktatás nélkül nevelkedtem.

– *De aztán visszatalált...*

– Igen, de a hit nélküli létben nevelkedő ember nehezebben talál vissza, mint aki hitben nevelkedik.

– *Viszont nagyobb kincsnek is tartja.*

– Mert ahhoz, hogy visszataláljon az ember, mindig valamilyen dráma kell, hogy abba az irányba taszítsa. Tehát sokkal szervezettebb, ha az ember ebbe belenő, és ezzel nő fel.

– *Megkérdézhetem, hogy milyen dráma taszította vissza a jó Istenhez?*

– Nyilván dráma az, hogyha az ember átéli a legközelebbi ember elvesztését. Édesanyám halála mélyen megrendített, éppen amiatt, mert nem volt igazi melegség közöttünk. Férjhez ment anyám, és amikor azt szerettem volna, hogy az unokák révén ismét nagyon meleg kapcsolat alakuljon ki közöttünk, meghalt. Akkor az ember el kellett gondolkozzék azon, hogyan tudja ezt kijavítani. Kijavítani ilyet persze nem lehet, de akkor hogyan tudjon olyan életet élni, hogy ilyen csapdába ne zuhanjon bele.

– *Azt hiszem, most már ott vagyunk valahol az élete forrásvidékénél, a gyerekkornál. Drámai életkezdet az, hogy az édesapja eltűnt a második világháborúban.*

– Igaz, de ezt őszintén szólva nem éreztem drámának, mert az osztálytársaim felének az apja vagy valamelyik családtagja odaveszett a háborúban. Én az Állami Fodor József Tüdőszanatóriumban nőttem fel, ott kapott édesanyám lakást, egy bezárt, gyógyszerraktárrá átalakított templom sekrestyéjét. Ekkor Igriciből, egy Borsod megyei faluból, ahol nagyanyám születésemtől kezdve nevelt, felkerültem hozzá. Magához vett, azért is, mert elkezdődött az iskola, és mert a nagymamám nagyon beteg volt. Zárkózott gyerek voltam akkor, féltem ettől az új világtól, anyámtól, a betegektől. Ennek köszönhető a lengyelek iránti érdeklődésem is. A másik, „a pesti nagymamámtól”, aki egyébként Érden lakott, 1953 karácsonyán ajándékba kaptam Rákosi Viktor Hős fiúk c. regényét. Mivel tőlem néhány évvel idősebb gyerekhonvédekről is szó volt benne, nagy hatással volt rám ez a könyv. Az én tudatomban 1848 után összefonódott '56-tal, mert – mint annyian az én nemzedékemből – hirtelen felnőttként éltük meg az 1956-os forradalmat. Film is született ebből az élményemből később, Budakeszi srácok címmel.

– *A gyermeki lét teljes szabadságát élhette meg a borsodi*

nagymamájánál, míg az édesanyjával egy jóval kötöttebb világba került.

– Valóban, Igricin a puszták szabadságát éltem meg – bár akkor még nem hallottam Petőfiről, de az ő lelke lobogott bennem. Emlékszem, 5-6 évesen én még találkoztam a falu határában régi csikósokkal, és lehetett látni a pusztá végtelenjét és a csillagok lobogását, ez mind mélyen belém ivódott – aztán bekerültem egy valóságosan is körbekerített szanatórium zárt világába... Talán azért volt a visszahúzódom is, mert azt a szabadságot őriztem magamban, amit életem első hat évében megéltem, és ezért éreztem empátiát a történelem és annak hősei iránt, mert abban a képzeletem által benépesített világban szabadnak éreztem magam. Ez a szabadság, amit aztán '56-ban is megéltem. És 1956 élménye vetítődött 1848-ra, és a '48-hoz való kapcsolatomban, annak lelkiségében és felszabadultságában 1956-ot is őrizni tudtam tovább – nagyon érzékenyen.

Bem nagy példakép számomra, mert nem ismerte a reménytelenség fogalmát. Mi, magyarok hajlamosak vagyunk a reménységet még a kelleténél is jobban foszló légkörként teremteni magunk köré, Bem pedig még akkor is folytatni akarta a harcot, amikor már tudta, hogy Világosnál letették a fegyvert, de ő még a temesvári csata után szétszóródott seregből Lugason összeszedett 8000 embert, azokat, aki hajlandók voltak őt Erdélybe követni. Tehát minden helyzetet, a vesztest is, a cselekvés javára akarta fordítani. És mindig mindenütt elsőként vitte a bőrét a vásárra.

– *Őn ismeri a reménytelenség fogalmát?*

– Nem, nem, azt én sem ismerem. A szabadság kellő időben, kedvező történelmi helyzetben tud nemzetet teremteni, de társadalmat csak a mindennapi kemény munka. Ezt ma is vallom.

– *Nem volt apahiánya sem soha?*

– Nem volt. Lehet, hogy ez a szanatóriumnak köszönhető, ahol anyám munkája miatt éltünk, mert ott kialakult egy nagy, családias közösség a bentlakó orvosok, nővérek között. Sőt, amikor láttam, hogy jól elverik az apák a gyerekeiket, akkor még arra is gondoltam: na, ezt megúsztam!

– *Az édesanyjával való ambivalens viszonyának az eredője mégiscsak valami ilyesmi volt, nem?*

– Nem tudtam elviselni, hogy anyámnak udvarolnak. Természetesen szerettem volna azokat a férfiakat elüldözni, akik ilyesmire vetemedtek. E tekintetben nem fogtam magam viszsza. Önző voltam... Vagy ösztönösen „önvédekező”.

– *Arra is gondolok, hogy az első hat évet a nagymamánál töltötte, külön az édesanyjától.*

– Igen, mert szerencsétlen anyám '45-ben megszült, ott volt a világban egy szál kabátban, hogy pénzhez jusson, elment egy nap kétszer is vért adni, vett egy fél kiló szilvát, és

az volt a napi étke. Persze hogy rám nem jutott energiája, sem lehetősége, így otthagytam engem nagymamánál, aki rettegett attól, nehogy árvaházba kerüljek. A nagymama elkényeztetett, ezért vásott rossz gyerek voltam.

– *A nagymamával nagyon szoros kapcsolata volt...*

– Vele igen. Pláne, hogy néha elolvasom a leveleit. Az egész levél egyetlen hosszú mondat, nincs benne vessző, pont... És olvasom az egymásba ömlő sorokban, hogy nehogy egy idegen emberért engem intézetbe adjon az anyám. Azt hiszem, idéztem is *A gyermekkor tündöklete* című regényemben ezt a levelet. Tulajdonképpen a nagymamának köszönhetem azt a regényt is, hogy megírtam...

– *Fátyolos a szeme. Ő jutott az eszébe?*

– Igen.

– *Azt gondolom, hogy ennek a gyermekkorának köszönheti – és köszönhetjük mi is – azokat a verseket, amelyeket írt, és amelyek annyira más kedélyű embert feltételeznek.*

– Igen, mert a vers mindig a megrendültségből születik, és nagyon személyes. Én úgy érzem, hogy a megrendültség mindig azt is jelenti, hogy a lélek – mint a törhetetlen üveg is – repedezik, és különféle ábrákat, véseteket hagy az ember legmélyén. Nagyképűség, de nem akarok közepes verseket írni. A megrendültség része lehet a szerelemnek is. Az igényes létezés folyamatos ihlet.

– *A versek folyamatosan búvópatakként jelen vannak az életében. Az indulása is költőként történt a Kilencek csoportjával anno.*

– A feleségem szokta mondani, hogy már az, hogy egy olyan nevű faluban nevelkedtem, amit Igricinek hívnak, tehát királyi énekmondókról neveztek el, és ráadásul az, hogy sekrestyében laktam, valamennyire eldönthette az életemet. Meg nagyon nagy szerencsém volt, hogy Eötvös kollégiumi diák lettem, ahol volt egy poéta társaság. És persze ott a szerelem, amikor egy elvillanó lány, mosoly, kézmozdulat révén az ember szerelmes lesz... a szerelem ideájába. És akkor mindenki verset ír. Akkor is, ha valóságban nem írja le a papírra. A lélek rezdülése láthatatlan versírás. De én papírra írtam első verseimet, amelyeknek formálisan semmi közük nem volt magához az ihlető érzelemhez. Tehát megírtam első verseimet. Volt egy irodalomtörténész, Kiss Ferenc, aki arról volt híres-hírhedt, hogy általában lebeszélte a versírásról a diákokat azzal, hogy

„a becsvágyad nagyobb, mint amilyen jók a verseid”. Én is alávettem magam ennek a szellemi tüzesvas-próbának: rábízta a verseimet. Döntsen róluk, vagyis rólam... Ceruzával körmölt apróbetűs levelet kaptam: jók a versei... Csak így tovább! Akkor már bátrabban mutattam meg a verseimet az ismertebb kollégiumi költőtársaknak. Így hívtak meg az 1966 őszi szerveződő Kilencek csoportba, ami nekem egyfajta hasznos költői iskolát is jelentett.

– *És a rendszerváltó hevület is becsatornázódott...*

– Óh, persze! Az *elérhetetlen föld* című antológia nagyon kemény küzdelmek árán jelent meg 1969 decemberében. S hogy megjelent, abban része volt Nagy Lászlónak is, aki éve-

ken át kitartott mellettünk, s aki aztán a mesterem is lett. Természetesen a kortársak: Utassy József, Rózsa Endre, Kiss Benedek, Oláh János, Mezey Katalin, Győri László, Konczek József versei is hatással voltak rám. Elsőként egyébként Illyés Gyulának a *Dólt vitorla* című kötete került a kezembe, amelynek meghatározó hatása volt rám. Ennek aztán az lett a vége – nyilván a történetben való jártasságom miatt –, hogy amikor Illyés 1970-ben Herder-díjat kapott, engem választott ösztöndíjasának. Így aztán egy évet a bécsi egyetemen tanulhattam. Ehhez persze németül is kellett tudnom, azt viszont annak köszönhetem, hogy gimnáziumban a német tanárnőmből voltam halálosan szerelmes. És ezt minden órán tudással akartam bizonyítani. Nyelvtudásom lett a vallomás.

– *Nemcsak a versek, hanem a szerelem is újra és újra felbukkan a beszélgetésünkben. Ilyen szerelmes típus ahhoz képest, hogy hosszú, boldog házasságban él történész feleségével?*

– Igen, ez a legfantasztikusabb dolog. De itt a feleségemnek is sokat köszönhetek. A házasság egy nagy költői műalkotás, amit mindennap építeni kell és mindennap formálni is. Nem szabad beleroskadni a rutinba, mert akkor olvashatatlanná válik és unalmassá. Az unalmas versnél nincs szörnyűbb, és valószínű, hogy az unalmas házasságnál sincs szörnyűbb. És ez már két embernek a felelőssége, hogy izgalmas legyen. Nyilvánvalóan a közös érdeklődés – hogy ilyen hülyeséget mondjak – a minőségi együttélést nagyon elősegíti, de az izgalmasságra törekvés valahogyan fellobbantja az emberben a szerelmet visszatérően. A szeretetből vannak elképesztő vulkáni szerelmi kicsapódások, és ezt fantasztikusnak tartom

negyven év után is. A feleségem, Rosonczy Ildikó is a szabadságharcossal, az orosz intervenció történetével foglalkozik. Egyébként a legszigorúbb ítésem. Ha valami rosszat mond a versemről vagy valamelyik soráról, amelyről én azt hittem, hogy zseniális, akkor, amit én magamban gondolok róla, azt nem szeretném leírni. Utána persze rájön az ember, hogy teljesen igaza van, és akkor már nagyon kicsire összehúzódik, mert rájön arra is, hogy a társa mennyire a javát akarja.

– *Salföldön könnyebb írni? Miért költözött oda?*

– Ott egy kellemes, magányos helyzetet tud az ember magának teremteni. És van két-három szomszéd – Somogyi Győző, a kitűnő festőművész, vagy (a nemrégiben elhunyt) Török László, a remek fotóművész –, hozzájuk át lehet menni, ha az ember beszélgetni akar, és közben megihat egy pohár bort, az is fontos. A Káli-medence pedig nagyon vonzó. 1992-ben dicsekedtem Somogyi Győzőnek – akkor már a diplomáciában dolgoztam –, hogy veszünk egy gépkocsit. Mondta Győző, hogy a gépkocsi megrozsásodik, itt van viszont a legszebb telék a falu közepén, inkább azt vegyük meg. Akkor még olcsók voltak a telkek. Megvásároltuk. A feleségem érdeklődésénél fogva is a reformkor szellemében élünk, ezért azt a világot,

azt a légkört teremtettük meg magunk köré. Ildikót egy nemesi nagyszonynak képzeltem el egy nemesi udvarházban. Hát mit ad Isten: megépítettük az udvarházat, amely nemcsak a családnak biztosít találkozási lehetőséget, hanem a baráti körnek is.

– *Nemcsak az egész életművét megkoronázó Széchenyi-díj okán kérdezem – vagy kijelentsem inkább? –, hogy boldog, elégedett ember.*

– Oh, én nagyon! Ha az ember egészséges, akkor legyen boldog. Ez egy csoda. Szanatóriumban nőttem fel, amely az 1960-as években átalakult rehabilitációs intézetté. Megrendítő, drámai sorsokat láttam. Láttam embereket, akik csak a fejüket tudták mozgatni, de tudtak mosolyogni és örülni az életnek. Amikor valamiféle átlagos nyavalygás elkap, azonnal kipofozom magam belőle, mert arra gondolok, hogy semmi okom rá, és szentségtörés, hogy az ember bármiért is panaszkodjék, ha egészséges.

– *A nyolcvanadik életéve tájékán is folyamatos személyiségépítésben van, úgy látom.*

– Persze, az ember mindig rádöbben a gyarlóságára. Mindig van mit faragnia magán.

VIRRASZTÁS EGY ALTEMPLOMBAN

Az altemplom boltíveinek mélyén,
hol négyrét görnyednek az oszlopok,
a kelő nap bezúz fényöklével
egy ólmos álom-üvegablakot.

Színes cserepei szerteszállnak,
mint tarka lángok, torzó csillagok,
s beleremegnek a holdrozettás
éjfélén túlra vándorló vakok.

Nyisd ki kapud, a magadba-zártat...
Hagyd imádkozni a zarándokot.
A kerengőben eltűnődve szállnak
a fénylő gregorián dallamok.

ELSŐ KÉT FÉNYKÉPEM

Hét éves koromig
egyetlen fénykép sincs rólam.
Pedig kettő is készült.

Az egyik fél évesen.
Csak kétséges özvegységében
mosolytalan anyám
és kiskabátos nagynéném
látszik rajta.
A képen még
óvó hajlékot formálnak fölém.
Közöttük én teljesen
belefehéredem a babakocsiba.
Bepólyált árnyéka vagyok
a vakuvillanásnak.
Ők már tudták,
hogymásnap
emberzálogként
beadnak a nagymamához.

A másikon iskolás unokatestvéreim
vesznek közre,
mintha őriznének.
A kép bizonyossága szerint joggal.
Jóska és Klári
ikrek voltak,
de nem hasonlítottak egymásra.
Ők szépen vasalt magabiztossággal
néznek a világba,
én riadtan lesem
az orrba vert ládikából
kiröppenő kismadarat.
Öt éves lehettem,
pontosabban: alig öt és fél.
Tél volt.
Lábujjaknál kivágott gyerekcipő,

combharisnya
és rövid kötött nadrág
rajtam,
meg négy különféle
méretű és szabású
szveter és pulóver...
Köztük egy női is.
Összevissza gombolt,
huzigált rétegeik
kitárulkoznak a hasamon.
Az én arcom is csupa kitárulkozás.
Mintha a csodálkozás
hasonmása volna a félelemnek.
Nagymama
minden közeli rokonnak
postára adta a képet,
hogymásnap
búszkélkedjék velem.
Elsőként a lányainak.

Anyám
a halála előtt
minden közeli rokonnak megírta,
hogymásnap küldött fényképem
elkallódott,
s juttassák el hozzám
a náluk lévőket.
Aki még élt,
és őrizte,
teljesítette kérését.
Anyám mindenkinek
megköszönte a küldeményt,
majd nagy komótosan elégette őket
mint valami elhamarkodott
háborús testamentumot.

Aztán szétszórta hamvaimat.

A HŰSÉG ARANYSZÁLAI

Talán harminc éve láttam egy dokumentumfilmet első világháborús özvegyasszonyokról. Nem tudom, mikor készült és ki rendezte. Azóta őrzöm és gyakran lepergetem magamban azt a kockasort, amely mintha gyermekkorom mesebeli öreganyókját keltette volna életre. Akitől nem kell félni. Pedig én féltem tőle. Aki jóságával kerít hatalmába, varázsol el, hogy három életet adva megállhassuk a helyünket, elvégezhezzük a ránk mért feladatot és róla számot adhassunk. A filmbeli kilencvenéves asszony rendíthetetlen hűségével kerített hatalmába... A hűségével, amelyet behálózna és elkápráztatna a szeretet és a szerelem aranyszálai. Hűség és szeretet. Emiatt lett a példaképem ő, akinek nem három, hanem csak egyetlen élet adatott, s azt is megosztotta azzal az emberrel, az *emberével*, akit megfosztottak a mesék fogadkozásában és a harcmezőn csak a halállal együtt emlegetett egy létezől... Emiatt az önfeláldozó hűség miatt lehetne mindnyájunk példaképe ez a dokumentumfilmbeli, örökké gyászruhát viselt öregasszony. Aki előtt hadseregek vonulhatnának el tisztelgve... vissza az életbe. Őerte is.

Az uráról beszélt elgondolkodva, bólogatva, anélkül, hogy egyszer is a kamerába nézett volna. Ügyet se vetett rá. Úgy beszélt, mintha vele beszélne... Ővele. Aki huszonegy évesen halt hősi halált Bukovinában. Azóta gyászolja. Több mint het-

ven éve. „Ma is elgyalogolnék oda, arra a helyre, ahol elhantolták. Vinnék egy zsákot, hogy a hátamra vetve hazahozhassam a csontjait. Hogy eltemethessem. Hogy vele lehessenek.”

Sokszor elképzeltem, ahogy görnyedt sötét árnya fiatalosan átkel a Tiszán, átvág az Alföldön, át a Lápos-hegységen és a Radnai-havasokon, hogy elérje a bűvös Bukovinát és rátaláljon az egyszer volt hol nem volt, de azóta biztosan elboronált katonatemetőre. Félő, hogy hét határon át visszafelé jövet még a legújabb kori történelem láthatatlan terhére is púpként a hátán kellene cipelnie.

A vetítőterem kivilágosodására eltűnik fekete árnyalakja. Csak a léptei nyomán vérhólyagos térképet látni... Hogy pár pillanat múlva azt is felitassa a vászon.

Hazatérve képzeletbeli otthonomba, egyszerűen ott látom az ovális keretbe illesztett családi fotográfián négy gyermek édesanyjaként... a faragott karfás székben ülve, magabiztosan, büszke tekintettel és kontyba tekert hajfonattal, amely megőszültségében mintha valami nagy titkot őrizne. Mellette szálfatermetű, kifent bajuszú, fénylő szemű férfi áll, nyakánál begombolt fehér ingben, fekete posztókabátban. Előttük a fotómasinába csodálkozva bámuló gyerekek: Orsi, Misi, Anna, Réka... De ez már mintha egy másik dokumentumfilm kellékfényképe volna.

BEOLVASZTÁS

Előbb a regölést
aztán a regét

Előbb a földet
aztán az otthont

Előbb az iskolát
aztán a nyelvet

Előbb a fejfát
aztán a hitet

Előbb a jövőt
aztán a múltat

és
mindezt
egyszerre:
jelenidőben